

Ubuntu en leiderschap ISVW Leusden 18 januari 2019

Bijdrage Henk Haenen,

Ubuntu en verzoening – karakteristiek van Nelson Mandela

1 Historische achtergrond

Mandela's eerste naam, Rolihlahla, betekent in de taal van de Xhosa, een groep volkeren waartoe Mandela behoort, 'hij die de takken van de boom trekt' of – minder beeldend – 'onrustzaaier'.¹ Tijdens de Apartheid, een tijd van systematische discriminatie van de zwarte bevolking in Zuid-Afrika, kun je het aftrekken van giftige takken van de Afrikaanse boom als een heldhaftige onderneming typeren. Gedurende een groot deel van de 20^e eeuw werd, ingegeven door een hooghartige cultuur van kolonialisme, economisch eigenbelang en een ziekmakende ideologie van racisme, het Afrikaanse continent door westerse mogendheden overheerst.

Scherp en schrijnend kwam dit in de apartheidspolitiek gedurende in Zuid-Afrika tot uitdrukking (1948-1994). Niet alleen in het dagelijks leven, de "kleine apartheid", maar ook in geopolitieke en economische zin, de "grote apartheid", werden op basis van huidskleur rechten en plichten van de diverse bevolkingsgroepen "verdeeld". De ene groep vooral de rechten, de andere vooral de plichten.

1

De westerse reactie op de stapsgewijze knechting van de Afrikaanse bevolking aan de zogenaamde politiek van gescheiden ontwikkeling was in de jaren vijftig en zestig opmerkelijk mild. Leidende politici van de Nasionale Party, zoals Malan en Verwoerd, speelden in op de wereldwijde angst voor een oprukkend communisme. Het was de tijd van de Koude Oorlog. *De Wet op de Onderdrukking van het Communisme* werd steeds meer opgerekt zodat ieder politiek verzet tegen het apartheidregime "legaal" op hardvochtige wijze werd aangepakt. De politieke organisatie waarmee Mandela zich verbond, het African National Congress (ANC), werkte onder andere samen met de South African Communist Party (SACP). Beide organisaties wilden een principiële herverdeling van burgerrechten en een sociaaleconomische transformatie waarvan het ongedeelde volk in eerste instantie profijt zou hebben. Hoewel Mandela grote interesse in het marxisme toonde en de SACP als een belangrijke bondgenoot zag, was hij eerder voorstander van een *Afrikaans* communisme, aansluitend op het wijdverbreide *communalisme* waarin de gemeenschapszin voorop staat. Dit is principieel verbonden met de Ubuntu-visie. De belangrijkste voedingsbodem voor de verzoeningspolitiek van Mandela was in het Afrikaanse communalisme gelegen.

---

¹ Zie Nelson Mandela, *De lange weg naar de vrijheid Autobiografie*, Olympus / Contact BV, Amsterdam 2006 (1^e druk 1994), p13. Oorspronkelijke titel: *Long Walk to Freedom. The Autobiography of Nelson Mandela*.

2 Gevangenschap, en vrijheid door verzoening

Mandela verkeerde 27 jaar in gevangenschap (1963-1990). Deze moeilijke periode heeft hem niet gebroken, maar gesterkt in zijn innerlijk, in zijn overtuigingen en in zijn bereidheid zich in visie, belangen en gevoelens van anderen te verplaatsen. Vanuit die verdiepende ervaring, waarin hij zich geregeld op zijn *roots* van het Thembu-volk bezon, begon hij *gevangenschap* als een interactief menselijk en maatschappelijk *proces* te zien. Het witte minderheidsregime zette ook zichzelf in racisme en apartheid gevangen. Als praktiserend advocaat voor de ernstig gedupeerde zwarte en gekleurde bevolking kreeg hij in de tijd voor zijn gevangenschap samen met Oliver Tambo in Johannesburg een overvloed aan concreet, “gelegaliseerd” onrecht onder ogen. Hij zag toen als erkend raadsman niet alleen van dichtbij de tragiek van menselijk onrecht, maar ook van structureel onrecht. In dit verband bevat Mandela’s *In gesprek met mijzelf* een opmerkelijk gesprek met zijn vriend en strijdmakker Kathrada. Zij blikken terug op hun gevangenschap en gaan in hun herinnering een aantal bewakers en politieagenten na, in hun gewoontes, karakter en gedrag. Tijdens dit ongepolijste gesprek komt het idee van een hereniging met voormalige meedogenloze mannen spontaan op. Een staaltje van verzoeningsgezindheid zonder sentimentaliteit. Ook wordt hier duidelijk dat verzoening met vijanden niet zozeer een individuele actie is, maar een dialogiserende actie die daartoe morele steun biedt.

“MANDELA: Wie kunnen we te pakken krijgen, man? Omdat, weet je, het is een vreselijk genereuze daad om tegen die kerels te zeggen: ‘Zullen we samen een braai [barbecue] houden?’

KATHRADA: Precies. Dat, dat is wat er door mijn hoofd ging. Als we iets konden bedenken waarvoor we die kerels uitnodigen, politie, bewaarders, snap je? Als we ze te pakken kunnen krijgen, dan zou dat een heel aardig gebaar zijn.

MANDELA: Absoluut, man. En herinner me er nog een keer aan, weet je, woensdag kan ik [generaal] Van Merwe vragen om langs te komen om hem de opdracht te geven om die mensen op te sporen, snap je?”²

---

² Nelson Mandela, *In gesprek met mijzelf. Persoonlijke notities*, Uitgeverij Unieboek /Het Spectrum bv., Houten – Antwerpen 2010, p374.

Gelet op de persoonlijke geschiedenis van deze twee voormannen van het ANC getuigt dit luchtig gevoerde gesprek van een overrompelende ironie. De kerels die hen eertijds politiek vervolgden en vreselijk op de huid zaten, worden nu door de gevangenen van weleer “opgespoord”, nee sterker, ze willen een vroeger gevreesd generaal daartoe de opdracht geven. De voorgenomen *braai* is hier niet alleen een vehikel voor verzoening, maar bovenal een teken van weerbaarheid, zich niet in de gevoelens en structuren van haat en discriminatie gevangen te laten zetten. Natuurlijk dragen Mandela en Kathrada in dit gesprek harde en vernederende herinneringen met zich mee, maar hun dynamisch tegenspel, die “kerels” te pakken te krijgen voor een gemeenschappelijke maaltijd in de open lucht, bevrijdt hun tegelijkertijd daarvan. Gevangenschap en bevrijding zijn geen toestanden na elkaar, maar zijn in blijvende interactie. Het zijn tegelijk belangrijke karakteristieken van Afrikaanse verzoeningsgezindheid.

Het betreft het dynamische concept van Ubuntu waarbij mens, gemeenschap, natuur en kosmos een onverbreekbaar geheel vormen. Zoals de Zuid-Afrikaanse filosoof Mogobe Ramose³ benadrukt: de werkelijkheid laat zich niet via verzelfstandigingen ervan – fragmenten van het zijn – begrijpen, maar via een dynamische wisselwerking tussen ‘werkwoorden’ en ‘zelfstandig naamwoorden’. Zo is de mens waarlijk mens via de anderen, en wordt hij pas waarachtig mens in een respectvolle omgang met de natuur en is deze natuurlijke inbedding van de menselijke persoon en zijn gemeenschap vitaal onderdeel van de kosmos. Dit denken in gehelen die wezenlijk op elkaar aangewezen zijn, is de stuwende kracht achter het ogenschijnlijk luchtige gesprek over een verzoeningsgerichte *braai*.

Mandela vrij 1994

---

³ Mogobe B. Ramose, *Ubuntu. Stroom van het bestaan als levensfilosofie*, Uitgeverij Ten Have, Utrecht 2017.

3 Ubuntu / ubu-ntu

Het woord *ubuntu* is een samenstelling van *ubu* en *ntu*. Zoals Ramose in *African philosophy through Ubuntu* toelicht: “*Ubuntu* is actually two words in one.”⁴ Hierbij verwijst *ubu* naar het “zijn” als geheel dat voor ontvouwing naar verbijzonderende manifestaties op de mens aangewezen is, de bezielde en bezielende mens, *umu – ntu* (*umuntu*). ‘Ntu’ staat voor de bezielende kracht, die ‘de dingen in beweging brengt’, die daar een spirituele werking aan verleent. Die werking is onverbreeklijk verbonden met rationele kennis van de werkelijkheid. ‘Spiritualiteit’ moet hier niet vereenzelvigd worden met het westers etiket dat we in de boekwinkels vinden waaronder een keur aan zelfhulpboeken en astrologische lectuur te vinden is. Spiritualiteit en rationele logica gaan bij *ubuntu* een specifieke verbinding aan.

Ramose benadrukt in zijn uitleg van *ubuntu* dat, in onderscheid met westerse denkwijze, de samenstellende delen van dit begrip hier geen tegenstelling vormen: geen werkelijkheid als object en de mens daartegenover als subject. Geen dualistische polariteit tussen subject en object zoals de beroemde filosoof Descartes via ‘*cogito ergo sum*’ (ik denk dus ik ben) poneerde. In tegendeel. Het betreft twee op elkaar aangewezen aspecten van één dynamisch geheel. *Ubuntu* verwijst zowel naar een uitgesproken ontologische categorie (het ‘zijn’) als naar de basis van een specifieke epistemologie (structurele en strategische samenhang van de kennis): die van de Bantoe-talen sprekende volkeren.⁵

Mogobe Ramose en Henk Haenen, ISVW 28 augustus 2018

4

Foto: Marjan Borsjes

‘Zijn’ en ‘weten’ vormen dus in de *ubuntu*-filosofie een onverbreeklijke eenheid. Deze filosofie, voortkomend uit een reflectie op de beleving van de Afrikaanse mens, is een *actualiserende* filosofie. Denken, spreken en handelen zijn op de samenleving afgestemd en

⁴ Mogobe B. Ramose, *African Philosophy through Ubuntu*, Mond Press, Harare 1990, p50. Eenzelfde gedachte wordt in de Sotho-taal met *botho* en in de Shona-taal met *hunhu* uitgedrukt.

⁵ Heinz Kimmerle heeft in meerdere studies en symposia het *ubuntu* denken voor het voetlicht gebracht, zie o.a. *I, We and Body. First Joint Symposium of Philosophers from Africa and from the Netherlands at Rotterdam on March 10, 1989*, Verlag B. R. Grüner, Amsterdam 1989 en *Mazungumzo. Dialogen tussen Afrikaanse en Westerse filosofieën*, Boom, Amsterdam 1995.

hebben een hoge *presentiewaarde* (*presentie/aanwezigheid hier en nu*). Enerzijds is er de wil om de geschiedenis onder ogen zien, maar anderzijds bestaat er het verlangen die geschiedenis, met name in haar disharmonieën, te overwinnen. Het gaat om een verzoening met de pijnlijke en gewelddadige kanten van de geschiedenis, van persoonlijke en collectieve geschiedenis. Het betreft een *langdurig proces dat gaande moet blijven, generatie na generatie*, een niet aflatende beweging: *rheomode*, stromend.

Het woord ‘actually’ in de typering van Ramose, “*Ubuntu is actually two words in one*”, moet om die reden dan ook als een vorm van ‘act-ing’ opgevat worden, als een beweging die het ongedifferentieerde van de werkelijkheid differentiërend tot *expressie* brengt.

4 Rheomode – wholeness - verzoening

Het is goed om bij bovenstaande algehele *rheomodische* werkelijkheidsopvatting – dus ook die van verzoening – te wijzen op de bewuste keuze die Mogobe Ramose maakt voor de *dialogo*.⁶ Dat is een teken van *verzoening*. De term *rheomode* ontleent Ramose namelijk aan de visie van de westerse natuurkundige/filosoof David Bohm.⁷ Deze wijst in *Wholeness and the implicate order* op de wezenlijke ge-heelheid van wereld, mens, samenleving, natuur en kosmos, in tegenstelling tot de westerse (wetenschappelijke) neiging en praktijk de wereld in fragmenten (voor beleving en onderzoek) op te splitsen. *Wholeness* is daarbij niet statisch maar dynamisch bedoeld. Zoals de Griekse wijsgeer Herakleitos het al typeerde betreft het een *panta rhei* (alles stroomt). De werkelijkheid laat zich slechts theoretisch vastzetten en fragmenteren. Een onderliggende visie van *wholeness* laat deze kunstmatige vastigheden weer met elkaar communiceren. Differentiatie in beleving, kennis en organisatie van de wereld, mens en natuur betekent dan geen opsluiting in hokjesgeest. Bijvoorbeeld de specialismen in de medische zorg krijgen vanuit de visie van *wholeness* geregelde en fundamentele interactie. Maar ook maatschappelijke verdeeldheid wordt mee als gevolg van een fragmenterende denkmanier en sociaaleconomische ordening begrepen. Vanuit dat oogpunt is het ook beter om van een interculturele in plaats van een multiculturele samenleving te spreken.

David Bohm

---

⁶ Mogobe B. Ramose, *African Philosophy through Ubuntu*, Mond Press, Harare 2005, p40. Ramose kiest voor een kernparagraaf in het derde hoofdstuk de titel ‘The rheomode: the philosophical language of ubuntu’.

⁷ David Bohm, *Wholeness and the implicate order*, Routledge & Kegan Paul, London, Boston and Henley 1980.

Gewelddadigheid en onderdrukking zijn ongedifferentieerde en afsluitende, vastpinnende praktijken. Het ontsluiten van groepen mensen in de samenleving uit hun gewelds-denken en uit de discriminatie en onderdrukking die daarvan het gevolg zijn, is een belangrijke fase van een ubuntu-geïnspireerd verzoeningsproces. Het kan helpen het inhumane gedrag van mensen mee te zien als gevolg van een onrechtvaardig maatschappelijk, economisch en politiek systeem. Daarmee worden wandaden niet weg verklaard of goed gepraat, maar kunnen ze evenwichtiger beoordeeld worden.

Nelson Mandela en Desmond Tutu zagen een langdurige golfbeweging van gewelddadigheid in hun Zuid-Afrika mee veroorzaakt door een onrechtvaardig systeem waarmee mensen vergroeid waren geraakt. Deze zienswijze gaf en geeft ruimte aan de emoties van hen die onder die gewelddadigheid gebukt gingen (en gaan); om de natuurlijke en begrijpelijke reflex van haat en ‘met gelijke munt terugbetalen’ in te nemen. Daar is het fragment van de humoristische communicatie tussen Mandela en Kathrada een voorbeeld van.

Verzoeningsgezindheid en -praktijk zijn zodoende een samengaan van emotie en ratio, van gevoelens en redeneren. Verzoening is hier een fase van opnieuw differentiëren van de werkelijkheid waar die in pijnlijke disharmonieën verschrikkelijk vastliep. Participatie in het publieke domein is vanuit ubuntu de verantwoordelijkheid nemen voor het principe van humanness.

Het is in de visie van Ramose op ubuntu de participerende mens in het geheel van het ‘zijn’ die differentiaties ‘handelend’ tot stand kan en moet brengen, om zijn leven en zijn samenleving zin te geven, - een dynamische, bezielende zin wel te verstaan. *Humanness* is een menswaardig differentiatiestreven. Dat is zijn ver-ant-woordelijkheid. De mens als persoon en als deelgenoot van een samenleving geeft een *tegen* (‘ant’) *woord* op een ‘algehele vraag’ vanuit een besef van *wholeness*. Deze *talige positie* (de taal breed als communicatie opgevat) typeert de mens. *Humaniteit* heeft daarbij een onderscheidende betekenis in vergelijking met westerse filosofische, religieuze of wetenschappelijke verhandelingen.⁸ De fundamentele medemenselijkheid strekt zich niet alleen uit tot de gemeenschap van levenden, nog levende doden en nog niet geboren, maar is ook tot de natuur bedoeld. Wanneer geen mens daar meer naar taalt? Ja dan zijn de rapen gaar.

---

⁸ Ramose wijst op het onderscheid tussen ‘humanness’ en het (westers afgestemde) ‘humanism’. Het eerste meer een dynamische activiteit, het tweede meer een gesystematiseerde theorie.

5 Verzoening met de natuur

Specifieke aandacht in dit verband van verzoening verdient de visie op de natuur van de Afrikaanse filosoof Henry Odera Oruka. In zijn zienswijze verkeren mens, gemeenschap en geschiedenis in een dynamisch samenspel met de natuur, een samenspel van wederzijds afhankelijke verhoudingen. Oruka sluit aan bij een diep besef van *animistische* opvattingen van Afrikaanse volkeren, inherent aan ubuntu. Deze opvattingen zijn met later verbreide christelijke en islamitische religies vermengd of bestaan daarnaast voort.

Henry Odera Oruka – Kenia (Luo)

‘Animus’, ‘ziel’, geeft een beleving en reflectie weer: mens, gemeenschap en omringende natuur hebben een bezielde en bezielende lading. Om die reden moet de mens – zo redeneert de westers academisch geschoolde Oruka – met respect met de natuur omgaan. Onbegrensd exploiteren van de aarde is vanuit zijn optiek een gruwel die op de exploitant zal terugslaan. Oruka bespreekt samen met de Indiase filosoof Calestous Juna deze ecologische kwestie en pleit voor *parental earth ethics*, - voor een filosofische ethiek die de natuur in de sfeer van ouderschapsrelaties benadert.⁹

Gelet op de huidige roofbouw op de natuur moet in de beeldspraak van *parental earth ethics* de natuur als *verweesd* beschouwd worden. Dat daarmee de mensheid zelf ook verweesd is geraakt zal in het licht van bovenstaande duidelijk zijn. Een verzoening met de natuur betekent dat de mensheid haar rol als ouder op zich neemt, en haar verantwoording neemt.

⁹ H. Odera Oruka & Calestous Juna, *Ecophilosophy and parental earth ethics*. In: H. Odera Oruka (ed.) ‘Philosophy, humanity and ecology. Philosophy of Nature and Environmental Ethics’, p115-119, Acts Press, Nairobi 1994.

Dit betekent zonder meer dat de cyclus van groei en nog eens groei, van de economie, van de wereldbevolking, van de productiesnelheid, en ga zo maar door, als beslissende oriëntatie voor denken en doen doorbroken zal moeten worden. Waar Ramose en anderen die ubuntu hoog in het vaandel hebben staan, verzoening en transformatie als een geheel te willen zien, bedoelen zij dat de zeer ongelijke machts- en bezitsverhoudingen die aan de Apartheid in Zuid-Afrika ten grondslag lagen, meer gelijk getrokken dienen te worden. Zo geldt ook ten aanzien van de natuur *no reconciliation without transformation*. Voor Ramose is deze voorwaarde fundamenteel en mee om die reden beziet hij de werkwijze van de Waarheids- en Verzoeningscommissie van de jaren negentig uiterst kritisch.

De transformatie die hier in het geding is, houdt een beslissend andere benadering van het *goede leven* in. Klimaatbeheer, natuurbeheer, vindt de basis in zelfbeheersing en zelfbeheer, als individu en als samenleving. Het besef van *wholeness* impliceert *sharing*, niet alleen van lief en leed, maar ook van financiële en economische middelen. Die communalistische strekking betekent overigens ook bij Ramose geen communistisch gelijkheidsideaal, maar een verdeelsleutel die aan de elementaire vooronderstellingen van humanness recht doet.

6 Antropologische typering vanuit ubuntu

Ramose typeert de mens niet als *animal rationale*, zoals Aristoteles en veel filosofen na hem, ook niet als *homo sapiens*, maar in eerste instantie als *homo loquens* en *homo agens*.¹⁰

Daarbij: beide ineen! Het spreken (en luisteren) is in al zijn varianten het manifest maken van de werkelijkheid. Het een *roept* daarbij het ander *op*. Dit evocatieve karakter van ubuntu-filosofie is wezenlijk en draagt daardoor een poëtische karakteristiek. De ongrijpbaarheid van de werkelijkheid als een complex netwerk van bezielende krachten is daarin evident.

Pogingen om – modern westers – grip op de zaak te krijgen is zoiets als een film stilzetten, de foto's die in beweging de film maken apart bezien en uiteindelijk deze geïsoleerde momenten aaneenrijgen. Deze westerse modus om de werkelijkheid eerst analytisch in fragmenten te lokaliseren en vervolgens tot systemen van kennis en strategieën te synthetiseren, is een *subject-centrische denkwijze*, die definiërend te werk gaat om de werkelijkheid zoveel mogelijk in deeltjes en overzichtelijke *lucide* stelsels te objectiveren.

Die stelsels waren in de tijd van de Verlichting tot aan onze tijd aan toe filosofische of ideologische bouwwerken. De benaming *Grand Récit* of *Groot Verhaal* is vanuit ubuntu-optiek onjuist: een Groot Denksysteem is helemaal geen verhaal maar een seculiere Kathedraal, die het denken dwingt en tot onaantastbare dogma's leidt. *Verhaal* wordt in het westers taalgebruik bedoeld als een *boodschap* met de pretentie de mens, de wereld en de geschiedenis uit kluisters van onwetendheid te bevrijden. Daarmee “wordt de Vooruitgang gediend”.

Naar ubuntu-stijl is een verhaal echter een vertelling waarin je meeleeft, waarbij je kunt meezingen en als 't zo uitkomt waarmee je kunt dansen.

---

¹⁰ *African Philosophy through Ubuntu*, p42 en 51.

7 Ubuntu - daar zit muziek in, en die kan verzoenen

“The African philosophic conception of the universe is not only pantareic but it is musical as well. It is thus rooted in ‘its musical conception of the universe’”, aldus Ramose.¹¹ Hij maakt in deze typering gebruik van de eerdergenoemde woorden *panta rhei* (alles stroomt) van de Griekse filosoof Herakleitos (‘pantareic’) en verbindt dit stromende karakter met muziek. Hoe kan het ook anders, Afrika zonder muziek en dans? Kernachtig wordt dit *ritmisch vloeiende* filosofisch uitgedrukt met “dance of be-ing”.¹² Dit betekent een uitnodiging om actief in het ‘zijn’ te participeren, in en door de muziek.¹³ In dit verband haalt Ramose een zegswijze in de Sotho-taal aan: “*Kosa ga e theeletswe o e duletse*; Je luistert niet zittend naar muziek.”¹⁴ Hij verbaast zich dan ook over de ingetogen, stilzittende wijze waarop westers publiek naar inspirerende muziek van Bach, Mozart of Beethoven kan luisteren. Of dit in algemene zin ‘passief’ is? Eerder denk ik dat in de westerse klassiek afgestemde opvoedings- en vormingstraditie – die van de burgerij – de lichamelijke kant van expressie van emoties en gedachten weggedrukt is. Het lichaam in die expressie doet dan veel minder mee. Zo benadrukt de ubuntu-gedachte dat je ook je lichaam *bent*, een lichaam dat in zijn biologische kwalificaties onlosmakelijk met het psychische niveau verbonden is. Dat idee, dat besef, maakt iets duidelijk van de intrinsieke menselijke verbondenheid met de biologische kant van de werkelijkheid, een besef dat in westerse natuurconcepties voor een belangrijk deel verloren

---

¹¹ Idem, p58.

¹² Idem, p59.

¹³ Ramose noemt in zijn boek Nietzsche niet, maar de betekenis van dans en muziek in diens filosofie is evident. Naast verschillen met het ubuntu-denken heeft Nietzsches idee van de werkelijkheid als (historisch, “evolutionair”) wordingsproces er interessante raakvlakken mee. Het betreft een wordingsproces dat muzisch, evocatief en daarin ook ‘kunstzinnig’ opgevat dient te worden.

¹⁴ *African Philosophy through Ubuntu*, p59.

is gegaan. Gelukkig wordt de betekenis van het lichaam in verbondenheid met de psyche steeds meer in het Westen ontdekt. Het boek *Intimiteit* van Paul Verhaeghe dat onlangs verscheen, geeft daar blijk van.¹⁵ Psychosomatische samenhang – al veel eerder onderkend – wordt door Verhaeghe, mijns inziens voor een deel corresponderend met ubuntu, als een *fine tuning* tussen lichaam en geest bedoeld. Daarbij kan de samenleving als een ‘tweede lichaam van betrekkingen’ om het individuele lichaam gezien worden.

Miriam Makeba – Mama Africa

Op beslissende momenten in het leven, denken en handelen van Nelson Mandela speelt het zingen van liederen een hoofdrol, om er gemeenschappelijk in de strijd om vrijheid, gelijkheid en rechtvaardigheid moed uit te putten, om gezamenlijk te protesteren tegen overweldigend onrecht, om behaalde politieke en maatschappelijke successen op de weg van groeiende ‘humanness’ te vieren. Maar ook om zichzelf voorlopig met het lot te verzoenen en niet naar geweld te grijpen.

In zijn autobiografie *De lange weg naar de vrijheid* beschrijft Mandela cruciale momenten in die hongertocht naar menselijke erkenning en herkenning waarin het zingen van liederen een gezamenlijk beleefde binding met *humanness* oproep en een enorme steun in het historische proces – strijd tegen discriminerende Apartheid – betekende.¹⁶ Zo gebeurde dat tijdens een protestbijeenkomst in een bioscoop van Sophiatown, een township op enkele kilometers afstand van Johannesburg (mei 1953). Sophiatown was een steunpunt voor de zwarte en gekleurde bevolking van Zuid-Afrika, waar verhoudingsgewijs veel opgeleide en zelfbewuste kunstenaars, artsen, advocaten en predikanten woonden.¹⁷ Ook was de wettelijke greep van de minderheidsregering op dit township veel minder groot dan elders in het land.

---

¹⁵ Paul Verhaeghe, *Intimiteit*, De Bezige Bij, Amsterdam 2018.

¹⁶ Nelson Mandela, *De lange weg naar de vrijheid* *Autobiografie*, a.w. (zie noot 2).

¹⁷ De naam ‘Sophiatown’ (‘sophia’ – ‘wijsheid’) nodigt uit tot bijzondere betekenisgeving: de stad waar handelend, sprekend, vergaderend en zingend strijdbare wijsheid werd geboren en gesterkt.

Om deze en andere redenen zou deze broedplaats van zelfbewustzijn en strijdbaarheid van onderdrukte bevolkingsgroepen ontruimd en met bulldozers met de grond gelijk gemaakt worden. Vanuit het African National Congress (ANC) en andere verzetsorganisaties werden in Sophiatown geregeld protestbijeenkomsten gehouden waarin gezamenlijke politieke doelstellingen als groter kader voor het verzet werden uitgelegd en verduidelijkt. In die zin waren zulke bijeenkomsten een politieke leerschool *de actu*. Dit conform de ubuntu-gedachte.

Sophiatown

In de Odin-bioscoop kwamen twaalfhonderd mei 1953 mensen bijeen, maar de politie en leden van de binnenlandse veiligheidsdienst traden provocerend op en wilden via arrestaties de leiding van het verzet ontkrachten. Zo werd Yusuf Cachalia, die al met spreken was begonnen, door gewapende manschappen van het toneel gesleurd. Verder, in de woorden van Mandela: “De aanwezigen begonnen te schreeuwen en boe te roepen en ik dacht dat de zaak wel eens vreselijk uit de hand kon lopen als de menigte zich niet kon bedwingen. Ik greep de microfoon en begon een bekend protestlied te zingen. De aanwezigen zongen gelukkig na de eerste paar woorden al mee. Ik was bang dat de politie het vuur op de menigte zou openen als de situatie te chaotisch werd.”¹⁸ Ook deze alertheid is een teken van verzoeningsgezindheid te noemen, hier natuurlijk niet met betrekking tot de witte gewapende manschappen, maar tot de eigen gevoelens van frustratie en woede, om die in gezamenlijk zingen om te buigen tot menswaardig verzet en strijdbaarheid.

Een ander moment van zang en dans was werkelijk een *momentum* van wereldhistorisch formaat: de inauguratie van de eerste non raciale volksvertegenwoordiging in Pretoria in 1994. Deze plechtigheid, die door zo’n beetje alle grote tv-stations ter wereld live werd uitgezonden, werd pas werkelijk – in ubuntu zin – plechtig en door en door memorabel toen op spontane wijze Mandela en de zijnen van hun plaats opstonden en met zang en dans een glansrijke overwinning op onrecht met lijf en leden bevestigden.

---

¹⁸ *De lange weg naar de vrijheid*, p146.